

Egy rejtélyes festmény nyomában

Gondolatok a Bolyai János arcképproblémáról

SZABÓ PÉTER GÁBOR

Wesely Tibornak a Természet Világa ez év februári számában megjelent „Közelebb a Bolyai-képhez” című írásához kapcsolódóan néhány észrevételt szeretnénk tenni. Fontos és nyomós érvnek tartjuk azt a megállapítást, mely szerint 1864-ben, amikor Adler Mórnak az úgynevezett, Bolyai Jánost ábrázoló festménye elkészült, akkoriban még senkinek sem jutott volna eszébe, hogy róla egy ilyen nagyalakú drága képet készíttessen. Így már csak ezért sem lehet Bolyai azon a festményen. Ha valamilyen csodálatos módon meg is maradt volna az a bizonyos „bécsi kép”, ami alapján Adler Mór esetleg dolgozhatott, akkor is, az 1860-as évek első felében Bolyai János iránt még nem érdeklődött senki annyira, ami indokolta volna egy ilyen festmény elkészítését. Az a fiatal fiú Adler Mór képén, majd Lühnsdorf Károly rajzán, aki több mint fél évszázada mint Bolyai János kerül sok helyen bemutatásra, szinte biztosra vehető, hogy nem őt ábrázolja. Pedig milyen érdekes, hogy még Vekerdí László sem határolódott el teljesen ettől a gondolattól, amikor ezt írta egyik munkájában: „Vagy mégis? A kép szeme, orra, álla mindenesetre Benkő Zsuzsanna, szája Farkas képére emlékeztet.” De ha nem Bolyai, akkor kit ábrázolhat az a kép? És miért hitték azt, hogy ő Bolyai János? Hol lappanghatott ez a festmény több mint fél évszázadon keresztül, amikor is az 1930-as években egyszer csak felbukkant? Nem könnyű kérdések ezek...

Nem Nietzsche!

Több helyen is olvasható az a vélekedés Lühnsdorf Károly rajzáról és Adler Mór képéről, miszerint azon bizonyára a fiatal Nietzsche látható. Például Sain Márton is azt írja róla, hogy „Sarlóska Ernő írásaiból tudjuk, hogy nem a nagy matematikusnak, hanem valószínűleg Nietzschének 16 éves kori fényképe”. Sarlóska Ernő 1989-ben hunyt el, így őt már nem tudjuk megkérdezni, hogy tényleg azt gondolta-e, amit rá hivatkozva manapság több helyen is olvashatunk. Mindenesetre úgy vélem, hogy egyesek, sajnos, alaposan félreérthették őt, hiszen valószínűleg Sarlóska sosem mondta azt, hogy Adler Mór képén Nietzsche látható. Hogyan hihette volna ezt bárki is? Ennek ellenére ezt a gondolatot több helyen úgy tüntetik fel, mintha ez Sarlóska véleménye lett volna. Meggyőződésem azonban, hogy ez nincs így. Ő egyszerűen csak annyit állított, hogy ha valaki alaposan tanulmányozni kívánja Adler Mór festményét, akkor érdemes azt a modell beállításának történeti szempontjából is megtennie. Nemcsak a környezet, a ruházat, hanem az is árulkodó lehet egy régi festményen, hogy miként állították be akkoriban a modellt, és Sarlóska megjegyezte, hogy nagyon emlékezteti őt az Adler Mór képén látható fiú beállítása Nietzschének az ismert és sok helyen publikált képére, akit szintén hasonló módon, a könyökére támaszkodva fényképeztek le 16 éves korában. Ez a beállítási mód bizonyára akkoriban divatos lehetett. De felejtjük el az Adler-

Adler Mór festménye 1864-ből

kép kapcsán Nietzsche-t, soha senki nem mondta, hogy ő látható ott Bolyai helyett! Félreértették vagy félreolvasták Sarlóskát, pedig a *Tiszatáj*-ban a Bolyaiak képeiről szóló szép cikkében világosan leírta az ezekhez kapcsolódó gondolatait.

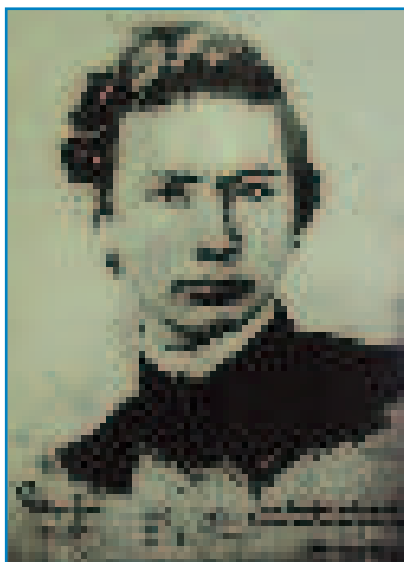
Benkő Zsuzsanna fejfája

Ács Tibor könyvében az alábbi érdekes sorokat olvashatjuk. „Az idősebb Bolyai 1821. október 10-i levelében barátjának már szomorúan számolt be arról, hogy szeptember 18-án elhunyt feleségét Domáldon temette el, és utolsó kérésének megfelelően a fejfájára »a fia képét az övé alá szegeztem reszkető kezekkel«. Ez a 17–19 éves Bolyai Jánost vélhetően a cs.-kir. mérnökakadémia növendéki egyenruhájában ábrázoló, az időjárás viszontagságainak kitett kép nagyon hamar tönkremehetett és megsemmisült.”

Így tehát az gondolhatjuk, hogy Toró Tibor felvetése, miszerint ez a bizonyos „bécsi kép” esetleg mégis megmaradt és talán ez alapján készíthetett Adler Mór festménye, nyilván tarthatatlan, hiszen azt Benkő Zsuzsanna fejfájára szögezte fel Bolyai Farkas, és az ott bizonyára megsemmisült. Igen ám, de véleményem szerint ez nem így történt. Úgy gondolom, hogy itt Bolyai levelét másképpen kell olvasni. Lássuk csak, hogyan is szól Bolyai Farkas Marosvásárhelyről írott fent említett levele Léczfalvi Bodor Pálhoz!

„Mikor itt a nép egybe volt gyűlve, akkor jutott eszembe, a fia képét az övé alá szegeztem reszkető kezekkel; az előtt mikor senki se volt, az anyja behunt szemei elébe tartottam ’s egybe tsokollattam – most az Anya leánykori képére tettem, a szűz karján a fiu, ez az én oltár képem mely előtt én sokszor könyvekkel áldozom.”

Mikor ITT [!] a nép egybe volt gyűlve... Az „itt” szó az én olvasatomban Marosvásárhelyt jelenti és nem Domáldot. Meglepődve és örömmel láttam, hogy Weszely Tibor egyik könyvében, ahol e sorokat idézte, maga is zárójelben a levélbe itt beszúrta a [Marosvásárhelyen] szót, ami azt jelzi, hogy ő is így olvasta Bolyainak e sorait. Majd Farkas ezt írja: „ez az én oltár képem mely előtt én SOKSZOR [!] könyvekkel áldozom.” Meggyőződésem, hogy ezt Farkas otthon Marosvásárhelyen a házában tette. János kis képét rátette Benkő Zsuzsanna festményére. Korábban pedig a kép felszegezése is Marosvásárhelyen történt a falra és nem Domáldon, Benkő Zsuzsanna

Lühnsdorf Károly rajza, amelyet Adler Mór festménye alapján készített az 1950-es években

fejfájára. Erős a gyanúm, hogy akkor itt még Benkő Zsuzsanna festménye alá szegezte fel Bolyai Farkas Jánosnak a „bécsi képét”, még azelőtt hogy elindult volna a temetésre Domáldra. Tehát véleményem szerint a bécsi kép nem semmisült meg Benkő Zsuzsanna fejfáján, mert Bolyai Farkas azt nem oda szegezte.

Stäckel egy megjegyzése

A marosvásárhelyi Kultúrpalotán látható Bolyai János-dombormű talán valóban Bolyai arcvonásait őrzi, de ne feledkezzünk meg egy kortársnak a véleményéről. Paul Stäckel száz évvel ezelőtt írt Bolyai-monográfiája a Bolyai-kutatás számára ma is alapmű. A magyar kiadás jegyzetei között, a legutolsó észrevétel végén ezt olvashatjuk: „A Maros-Vásárhelyt épült új kultúrpalota homlokzatát kiváló marosvásárhelyi férfiak mellszobrai és domborművei díszítik. A mellszobrok között megvannak Bolyai Farkasé és Bolyai Jánosé is. A János képmása természetesen csak költött, mert nem maradt fel róla arckép.” Stäckel könyve 1913-ban jelent meg németül, a rákövetkező évben pedig magyarul. Tehát már Stäckel is azt írta, hogy a marosvásárhelyi Kultúrpalotában látható Bolyai János-dombormű csak költött.

Ennek ellenére igazat adok Weszely Tibornak abban, hogy amikor a mellszobrok készültek, lehettek olyan személyek Marosvásárhelyen, akik hitelesen tudták segíteni annak készítőjét Bo-

lyai János arcának megformálásában. Bolyai János fiával, Bolyai Dénessel 1911-ben készült egy fonográf-felvétel, amelyen arról beszélt, hogy ő „szakasztott mása” az édesapjának és ezt mások is megerősítették. Bolyai Dénes a texasi tudós, George Bruce Halstednek írt egyik levelében viszont szintén arról tudósított, hogy édesapjáról nincs kép. Az bizonyára csak legenda – habár olvasható a Bolyai-gyűjtemény iratai között –, hogy 1880 körül Bolyai Dénes, amikor áthelyezése miatt Déváról Karánsebesre utazott, a családi képeket tartalmazó csomagot a vonaton felejtette, benne Bolyai Jánosnak egy dagerrotíp [!] felvételével. A XX. század elején Gulyás Károly is arról írt, hogy nem maradt Bolyairól arckép, viszont közölte Szilágyi Sándor marosvásárhelyi orvosnak Bolyai Dénesről készített képeit, akinek kis alkalmi múzeuma is volt a Bolyai-ereklyékből.

Morvay György emlékezése

Az Adler-kép históriájáról írott újabb keletű dolgozatok megfelelnek a téma egy lelkes kutatójáról, a siófoki Morvay Györgyről, pedig érdekes adatokat tudhattunk meg tőle is. A festmény első említéséről 1938-ból tudunk, amikor a budapesti Hadi Múzeum a budapesti Bolyai János Gimnáziumnak ajánlódta a képet és ott Morvay György azt le is fényképezte. Így emlékezett vissza: „Az Adler-képpel akkor kerültem először kapcsolatba, amikor 1938-ban a budapesti Bolyai János Gimnázium részére fényképet készítettem a Bolyaiak marosvásárhelyi sírjáról. Ekkor megemlékeztem dr. Fogel Sándor akkori igazgatónak az a sajnálatos tényt, hogy Bolyai Jánosról nem maradt fenn kép. Az igazgató akkor egy szekrény tetejére mutatott, amelyen az Adler Mór által festett (A Hétköznapokban is látott) Bolyai-kép állott, s amit éppen akkor kapott az iskola a Hadügyi (ma Hadtörténeti) Múzeumtól, azzal a megjegyzéssel, hogy ott nem volt számára hely, a Bolyai Gimnáziumot viszont bizonyosan érdekelni fogja névadója képe. Az igazgató felhívta telefonon az őrnagyot, aki a festményt küldte, és megkérdezte, van-e valami bizonyíték arról, hogy a kép valóban a nagy tudóst ábrázolja. Csak annyit tudott meg, hogy a Múzeum is úgy kapta, hogy az Bolyai Farkas fiának a képmása. Ezután engedélyt kértem a kép tüzetes megvizsgálására és lefényképezésére. A kép nagysága 95x120 cm volt, olajfestmény, rendkívül alapos, aprólékos kidolgozásával szinte fénykép benyomását keltette. A jobb

alsó sarokban ott volt a festőművész neve: „Adler Mór festette, 1864, fénykép után.

Mielőtt tovább idéznék Morvay Györgytől, szabadjon megjegyezni, hogy Adler Mór festménye ma a Bolyai János Matematikai Társulat birtokában van. A képet magam is megvizsgáltam, a jobb alsó sarokban említett szignóból azonban ma már csak halványan lehet az Adler nevet kiolvasni. Nagyon érdekesnek tartom, hogy Morvay György az 1930-as években még azt is ott olvasta, hogy „fénykép után”.

A Magyar Posta és a Román Posta bélyegei

De olvassuk tovább Morvay visszaemlékezését! „Ettől kezdve a Bolyai-kép problémája nem hagyott nyugodni, s ha nagyobb megszakításokkal is, de állandóan igyekeztem megismerni az idevonatkozó irodalmat, elolvas-

ni azokat a könyveket, amelyek Bolyai Farkassal, Bolyai Jánossal, Paul Stäckellel, Adler Mórral, Schmidt Ferencsel valami kapcsolatban voltak. Felcséggem segítségével megvizsgáltuk a Széchényi Könyvtárban, az Országos Levéltárban, az Egyetemi Könyvtárban, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában megtalálható dokumentumokat, hátha olyan adatokra bukkanunk a képpel kapcsolatban, amelyek a hivatásos kutatók figyelmét elkerülték. A Hadtörténeti Múzeumot is felkerestük, hogy megtudjuk, ki ajándékozta a képet a Múzeumnak; közel kétezer ajándékozási tárgyat néztünk át az 1934-37 közötti évekről. Ezek között azonban az Adler-kép nem szerepelt, a 38-as év iktatókönyve pedig – talán a legfontosabb – a háború viharában megsemmisült.”

Később, az 1950-es években Lühnsdorf Károly egy rajzot készített az Adler-képen ábrázolt fiatal fiúról, amiről aztán 1960-ban a Pécsen élő Végh Attila, Bolyai János ükunokája másolatot küldött az MTA Bolyai-gyűjteményébe és a Magyar Postának is. Sajnos a kép aláírása pontatlan volt, így a név „Linzdorf” Károly néven került be a Bolyai-gyűjtemény katalógusába. Ugyanekkor a Bolyai-évforduló évében a Magyar Postának is megjelent az a bélyege, amely az állítólagos Bolyai Jánost ábrázolta. Egy hasonló bélyeget a Román Posta is megjelentetett. Ezek a bélyegek világszerte számos helyen úgy lettek bemutatva, hogy azokon az ifjú Bolyai János látható.

Az Adler Mór-féle festményről

Hol volt az Adler-kép mielőtt a Hadi (Hadtörténeti) Múzeumhoz került? Egyetlen kiindulópontot ismerek ennek a kérdésnek a kutatásához és megválaszolásához, ez Nagy Ferenc tudománytörténész alábbi észrevétele: *Adler Mór festménye 1934-ben – ha jól láttam a hátlapon – öt pengő kikiáltási áron került eladásra az árverési csarnokban. Valamilyen rejtélyes, kalandos módon valaki feltételezte: lehet, hogy ez Bolyai János eredeti arcképe...*

Az árverési csarnokban... Mít lehetne tenni? Úgy gondolom, át kellene vizsgálni az Árverési Közlöny összes, az idő tájt megjelent számát, hátha nyomára akadnánk egy olyan bejegyzésnek, amely az Adler-képre vonatkozik. Magam már folytattam ilyen kutatást, de egyelőre minden eredmény nélkül. Sok még a rejtély erről a képről. Kit ábrázolhat az asztalon látható kis mellszobor? És kit a kép a falon? Milyen épületet láthatunk az ablakon kitekintve?

Eddig még senkinek sem sikerült megnyugtató választ adnia ezekre a kérdésekre...

Köszönöm dr. Gazda Istvánnak (Magyar Tudománytörténeti Intézet) néhány a témával kapcsolatos cikknek a rendelkezésemre bocsátását, valamint dr. Hujter Mihálynak (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem) a fényképek elkészítésében nyújtott segítségét.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Ács Tibor, *Bolyai János új arca – a hadi mérnök*, Akadémiai Kiadó, Bp., 2004.
- [2] Fráter Jánosné, *A Bolyai-gyűjtemény (K22-K30)*, MTA Könyvtára, Bp., 1968. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézírtárának Katalógusai 4.)
- [3] G[ulyás] K[ároly], A két Bolyai, *Székeley Lapok*, 1910. január 20., p. 2.
- [4] Gulyás Károly, Milyen volt Bolyai János, *Páosztortűz*, 1930. 19. sz. 444–445.
- [5] Morvay György, János arca, *A Hét* 14 (1983) No. 8. (febr. 18.), p. 10.
- [6] Bolyai perújrafelvétel. – Petrányi Judit beszélgetése Nagy Ferencsel, M. Veress Zsuzsannával és Mandics Györggyel a budapesti Kossuth Klubban rendezett „Van-e hiteles képünk Bolyai Jánosról?” c. vita kapcsán. (Elhangzott: 1983. május 10-én). In. *Stúdió '81-'84: Interjúk, vitairatok, portrék. Válogatás a Magyar Televízió kulturális hetilapjának műsorából*, RTV–Minerva, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1986, 257–261.
- [7] Sain Márton, *Matematikatörténeti ABC (6. kiadás)*, Nemzeti Tankönyvkiadó – Typotex, Bp., 1993.
- [8] Sarlócska Ernő, A Bolyaiak – képen, *Tiszatáj* 29 (1975) No. 2, 52–53.
- [9] Szemelvények Bolyai Bolyai Farkasnak Léczfalvi Bodor Pálhoz 1815-től 1825-ig írt leveleiből. (Közli: Schlesinger Lajos), *Mathematikai és Fizikai Lapok* 11 (1902) 4-5. füzet, 197-230.
- [10] Stäckel Pál, *Bolyai Farkas és Bolyai János geometriai vizsgálatai*, Első rész, Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1914.
- [11] Toró Tibor, Van-e hiteles arcképünk Bolyai Jánosról?, *Élet és Tudomány* 37 (1982) 53. sz., 1676–1677.
- [12] Vekkerdi László, A Bolyai-gyűjtemény a Bolyai-kutatásban. In. *Bolyai-émlékkönyv. Bolyai János születésének 200. évfordulójára* (Szerk. Prékopa András, Kiss Elemér, Staar Gyula és Szenthe János), Vince Kiadó, Bp., 2004, 367-388.
- [13] Weszely Tibor, *Bolyai János matematikai munkássága*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981.
- [14] Weszely Tibor, Közelebb a Bolyai-képhez, *Természet Világa* 144 (2013) 2. sz., 66-68.